

ОСОБЛИВОСТІ ВНУТРІШНЬОЇ СТРУКТУРИ ЕМПАТІЇ

Сучасні дослідження емпатії включають різноманітні, іноді суперечливі підходи в розумінні та вивченні зазначеного феномена. Найбільш вагомий вклад в розвиток теорії та практики цього питання зроблено представниками гуманістичної психології.

Ключові слова: емпатія, структура емпатії, гуманістична психологія.

Особливого значення для теорії та практики дослідження означеного феномена набуває виділення основних факторів, що впливають на емпатійність особистості, а саме: ступеня близькості з об'єктом, частоти спілкування з ним, інтенсивності стимулу, який викликає емпатію, попереднього досвіду, типологічної групи, емоційної збудливості, виділення провідних каналів емпатії тощо [3].

Для теоретико-методологічного підходу в дослідженні особливого значення набуває виділення саме основних каналів здійснення емпатійного акту, оскільки ми розглядаємо емпатію як стійку комплексну особистісну властивість, яка виконує регулятивні, комунікативні та життєвозабезпечуючі функції. Стійкість емпатії пов'язана, на наш погляд, з тим, що можливості її розвитку в суб'єкта обмежені. За Є.П.Ільїним, розвивати емпатійність доцільно лише в тому випадку, коли її вихідний рівень не нижче середнього [3]. Але, ми вважаємо, що на сьогодні недостатньо досліджені компенсаторні можливості установок, які сприяють або перешкоджають емпатії – вони можуть полегшувати або утруднювати дію всіх основних каналів емпатії.

У структурі емпатії ми (услід за В.В.Бойко) виділяємо декілька каналів, а саме:

1) **раціональний канал**, який характеризує спрямованість уваги, сприйняття та мислення суб'єкта, що виражає емпатію, на сутність іншої людини – на її стани, проблеми, поведінку. Це спонтанний інтерес до іншого, який сприяє подальшому емоційному та інтуїтивному відображенню партнера. В раціональному компоненті емпатії відсутня логіка або мотивація інтересу до іншого, партнер привертає увагу власною буттєвістю;

2) **емоційний канал емпатії**, який фіксує здібність суб'єкта емпатії емоційно резонувати з оточуючими – співпереживати, брати співучасть тощо. Емоційна чуйність в даному випадку стає засобом "входження" в енергетичне поле партнера. Зрозуміти його внутрішній світ, спрогнозувати поведінку та ефективно вплинути можливо лише в тому випадку, якщо в суб'єкта емпатії розвинений означений канал;

3) **інтуїтивний канал емпатії** свідчить про здібність суб'єкта бачити поведінку партнерів, діяти в умовах дефіциту вихідної інформації про них, спираючись лише на досвід, наявний в підсвідомості. На рівні інтуїції завершуються та узагальнюються різні відомості про партнерів.

Установки, що сприяють або перешкоджають

емпатії, відповідно, полегшують або утруднюють дію всіх названих вище емпатійних каналів. Ефективність емпатії, вірогідно, знижується, якщо людина прагне уникати особистих контактів, вважає недоцільним проявляти зацікавленість до іншої людини тощо. Навпаки, всі емпатійні канали діють активніше та надійніше, якщо немає перешкод з боку установок особистості.

Проникаюча здібність в емпатії розцінюється як важлива комунікативна властивість суб'єкта, яка дозволяє створювати атмосферу відвертості, довірливості. Розслабленість партнера сприяє емпатії, а атмосфера напруженості, неприродності, підозрливості перешкоджає емпатичному розкриттю.

Отже, розвиток уявлень у психологічній науці про емпатію є неоднозначним та дискусійним, йде від розуміння її як реагування відчуттями на відчуття до афектно-когнітивного процесу розуміння внутрішнього світу іншого в цілому. Сучасний підхід до емпатії як складної інтегральної властивості особистості основний акцент робить на оновленні даної дефініції або диференціації її складових компонентів (у проблемному полі нашого дослідження – основних каналів емпатії).

Найбільш оптимальною нам представляється дворівнева модель, де змінні другого рівня детермінуються змінними першого рівня (моделюючи чинники емпатійних проявів). Дана модель у вигляді діаграми представлена на рисунку 1. Показники узгодженості даної моделі були наступними: $\chi^2=4,633$, $df=3$, $p=0,201$; $CFI=0,968$; $RMSEA=0,052$; $RMR=0,055$. Тобто, представлену модель можна вважати відповідною аналізованим даним. Діаграма ілюструє пряму залежність всіх показників каналів емпатії від ідентифікації в емпатії та установках, що сприяють їй, і зворотну їх залежність від показника проникаючої здатності в емпатії. Відповідно, парадокс полягає в тому, що роль проникаючої здатності у даної вибірки негативна. Видно, це пов'язано з тим, що активне втручання у внутрішній світ іншої людини сприймається досліджуваними як порушення дистанції, що соціально регламентується, в спілкуванні, необхідній субординації із співбесідником, і тим самим певною мірою перешкоджають їй емпатичному збагненню з їх боку.

Для того, щоб домогтися для моделі більшої узгодженості необхідно здійснити її структурні перетворення. Одним з можливих шляхів вирішення даної проблеми є встановлення ієрархічних взаємин між параметрами в межах кожного з рівнів. Так, на пер-

шому рівні – рівні модеруючих чинників можливе виділення двох підрівнів: базового параметра, що визначає значення інших параметрів. Якщо ж допускається, що два модеруючих чинника детермінують третій і

при цьому корелюють один з одним, то показники узгодженості даних моделей для будь-якого поєднання модеруючих чинників відповідатимуть наведеним в моделі 1. Тим самим, поліпшення моделі не буде досягнуто.

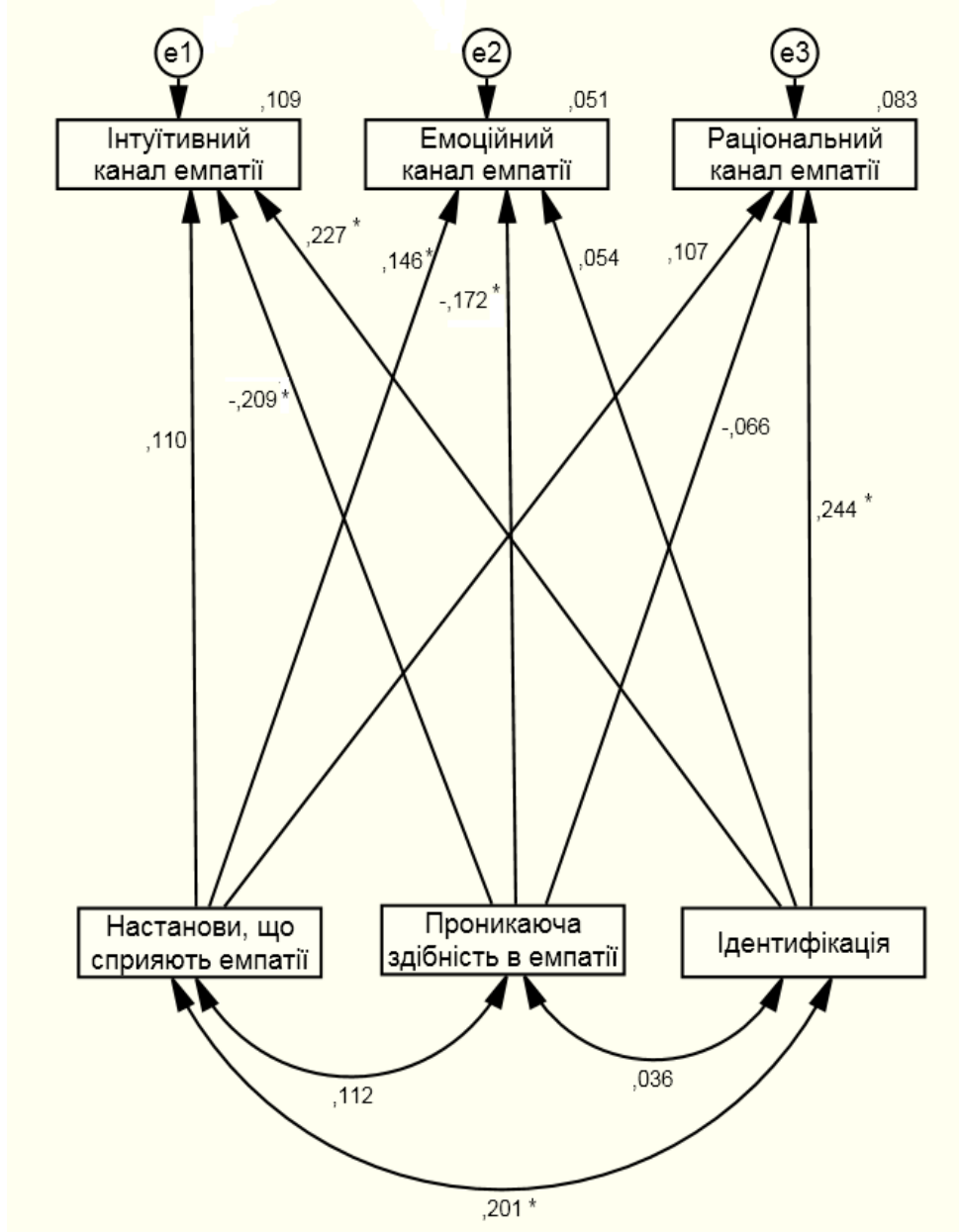

Рис. 1. Діаграма взаємин між показниками емпатії, що припускає два рівні ієрархії параметрів без виділення підрівнів (модель 1).

У першому випадку порівнюємо інтегральні показники при таких поєднаннях показників на підрівнях: ідентифікація детермінує розвиток проникаючої здатності в емпатії і установках, сприяючих емпатії ($\chi^2=6,931$, $df=4$, $p=0,140$; $CFI=0,942$; $RMSEA=0,061$; $RMR=0,068$), проникаюча здатність в емпатії детермінує розвиток ідентифікації і установок, сприяючих їй ($\chi^2=12,615$, $df=4$, $p=0,013$; $CFI=0,831$; $RMSEA=0,104$; $RMR=0,116$), установки, сприяючи емпатії, детермінують розвиток проникаючої здатності в емпатії і іде-

нтифікаціях ($\chi^2=4,672$, $df=4$, $p=0,323$; $CFI=0,987$; $RMSEA=0,029$; $RMR=0,055$). Таким чином, остання модель є більш узгодженою, ніж модель 1.

Відповідно, можна висунути гіпотезу, що роль установок, сприяючих емпатії, є визначальною в розвитку, як ідентифікації, так і проникаючої здатності. Проте, аналіз теоретичних концепцій показує, що саме ідентифікація виділяється як провідний механізм при засвоєнні цінностей і норм мікросоціального середовища.

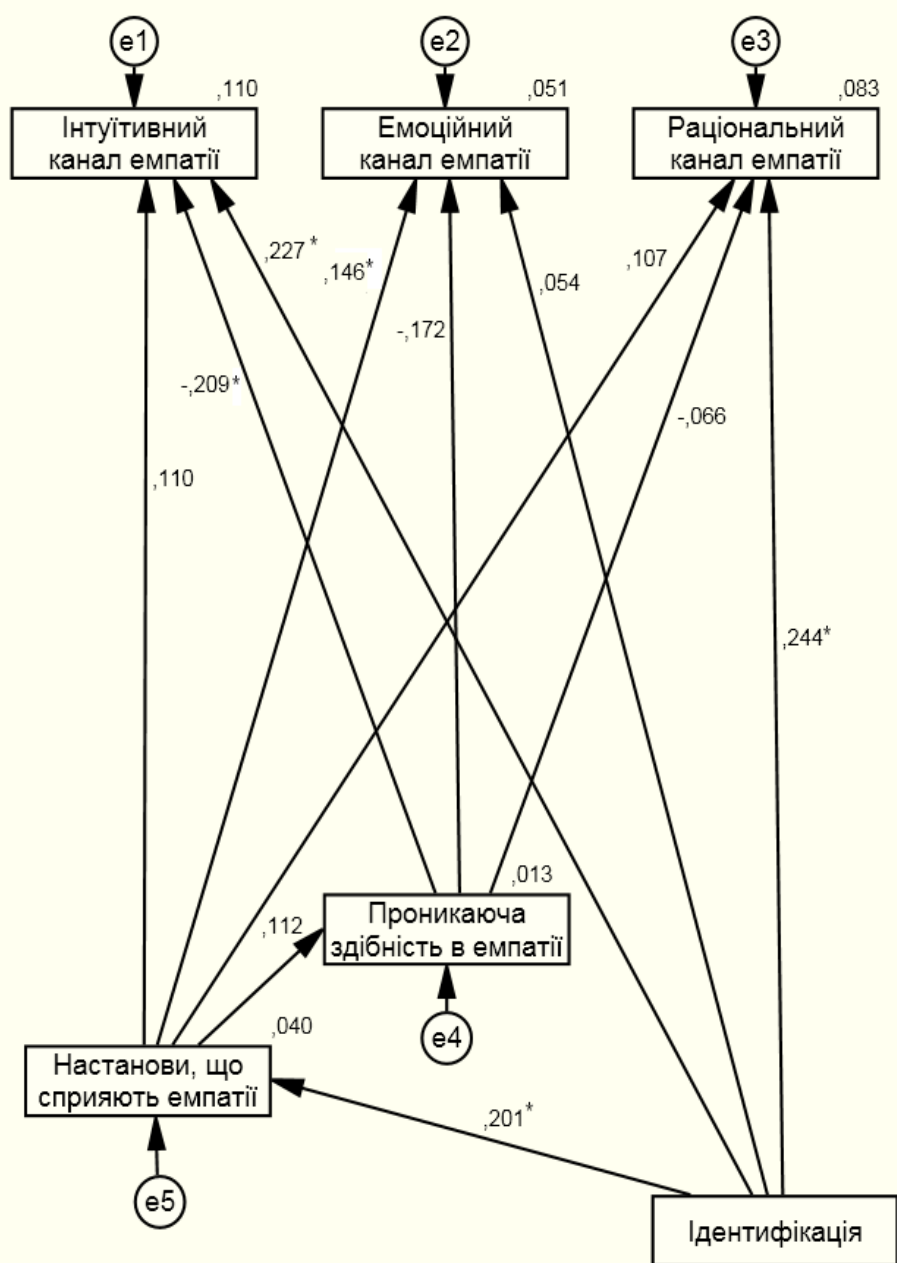

Рис. 2. Діаграма взаємин між показниками емпатії, що припускає два рівні ієрархії з виділенням трьох підрівнів на рівні модеруючих чинників (модель 2).

Це дає нам підставу вважати, що базовим підрівнем рівня, що вивчається, виступає саме параметр ідентифікації в емпатії. Він визначає розвиток установок в емпатії, які, у свою чергу, формують проникаючу здатність. Описана регресійна модель (модель 2) має оптимальні для всіх можливих комбінацій показників даного рівня характеристики узгодженості ($\chi^2=4,672$, $df=4$, $p=0,323$; CFI=0,987; RMSEA=0,029; RMR=0,055), за якими вона значно перевершує модель 1. На підставі цієї моделі, зображеної у вигляді діаграми на рисунку 2, є можливість виділити ієрархію модеруючих чинників.

На другому рівні – рівні каналів емпатії можливе виділення як двох, так і трьох підрівнів. Виходячи з

положення В.В.Бойко, базовим каналом емпатії, що визначає розвиток двох інших, є раціональний канал.

Отже, можливі три типи взаємин між параметрами другого підрівня: раціональний канал детермінує як інтуїтивний, так і емоційний канали ($\chi^2=3,929$, $df=2$, $p=0,140$; CFI=0,962; RMSEA=0,070; RMR=0,052), раціональний канал детермінує емоційний канал, який, у свою чергу, детермінує інтуїтивний ($\chi^2=0,648$, $df=2$, $p=0,723$; CFI=1,000; RMSEA=0,000; RMR=0,019), раціональний канал детермінує інтуїтивний, який, у свою чергу, детермінує емоційний ($\chi^2=0,398$, $df=2$, $p=0,820$; CFI=1,000; RMSEA=0,000; RMR=0,016).

Вибір останнього варіанту, як найбільш адекватно-

го відносно досліджуваної вибірки, натрапляє на істотне зауваження: моделі зі шляхами детерміації каналів "раціональний-інтуїтивний-емоційний" та "раціональний-емоційний-інтуїтивний" приблизно рівноцінні критеріям згоди. Тобто, перевага однієї з них веде до відкидання іншої і, тим самим, може внести спотворення в розуміння внутрішньої структури емпатичної поведінки досліджуваних.

Все це вимагає побудови моделі, заснованої на декількох інших принципах. Очевидно, що емоційний і інтуїтивний канали в ієрархії компонентів емпатії займають однаковий ступінь, а також, формуючись раціональним каналом, знаходяться у взаємозв'язку один з одним. Модель, що враховує вищезгадані допущення і зображена у вигляді діаграми, представлена на рисунку 3.

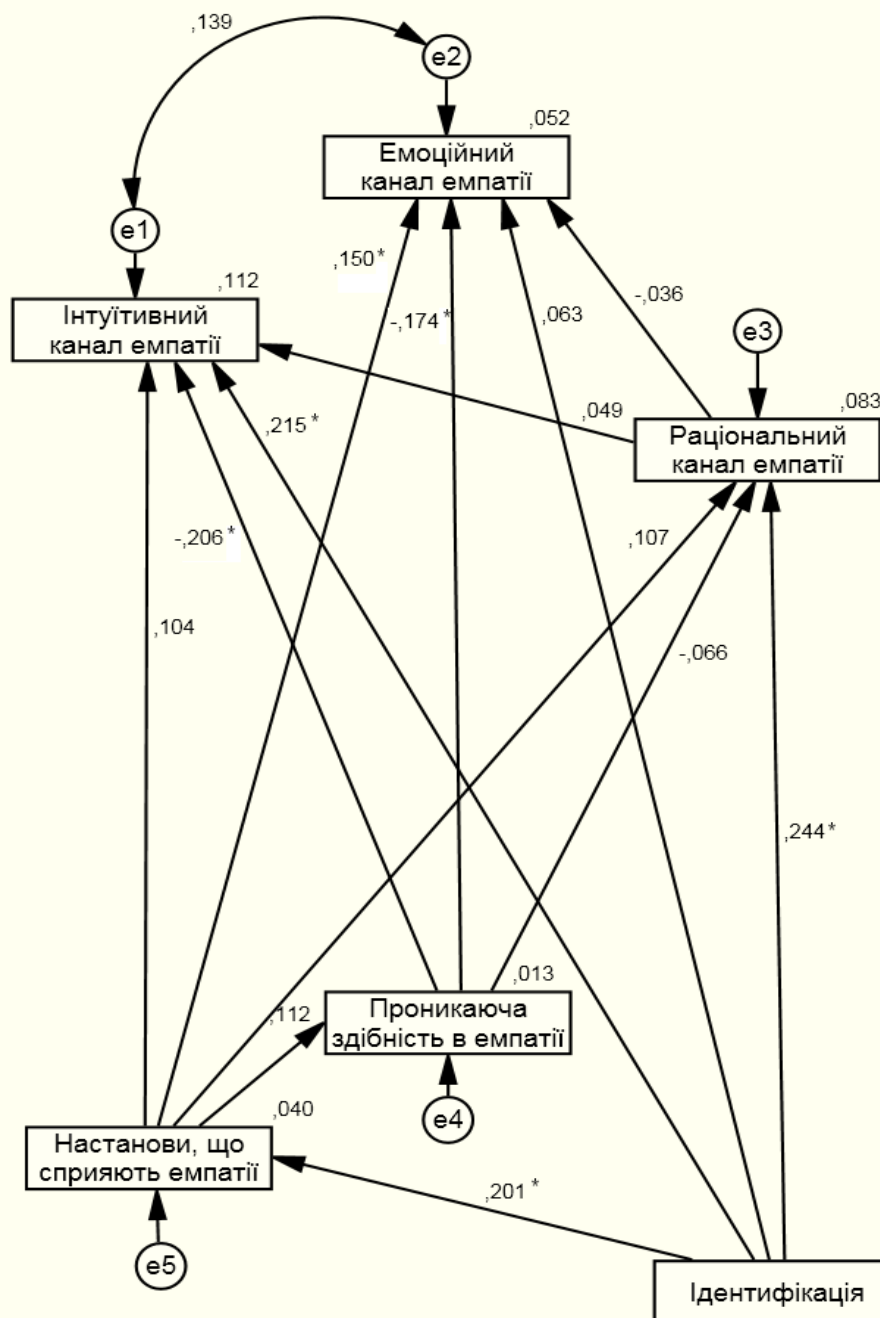

Рис. 3. Підсумкова діаграма взаємин між показниками емпатії, що припускає два рівні ієрархії з виділенням трьох підрівнів на кожному рівні (модель 3).

Примітка 1: Знаком * відмічені статистично значущі коефіцієнти ($p < 0,05$).

Відповідність представленої моделі емпіричним даним була якнайкращою порівняно з моделями 1 і 2 ($\chi^2=0,039$, $df=1$, $p=0,844$; $CFI=1,000$; $RMSEA=0,000$;

$RMR=0,006$), таким чином дану модель можна вважати підсумковою (модель 3).

На підставі моделі 3 можна пояснити той парадокс

ксальний факт, що в досліджуваних підвищення значень проникаючої здатності супроводжувалося зниженням вираженості двох інших каналів емпатії – емоційного та інтуїтивного. Тобто, проникаюча здатність є, по суті, "надбудовою" над модеруючими чинниками і не є остаточно інтегрованою в структуру емпатії. Цей параметр здатний зробити певний вплив на вторинні канали емпатії, але не на базовий – раціональний канал.

Таким чином, такою, що найбільш адекватно відображає внутрішню структуру емпатичної поведінки досліджуваних була модель 3. Ієрархія першого рівня – чинників, модеруючих емпатійні прояви, – складалася з трьох підрівнів: ідентифікація визначала розвиток установок, сприяючих емпатії, які, у свою чергу, сприяють формуванню проникаючої здатності. Ієрар-

хія другого рівня – емпатійних проявів – складалася з двох підрівнів: раціональний канал емпатії формував розвиток двох взаємозалежних каналів емпатії: інтуїтивного і емоційного.

Необхідно вказати, що коефіцієнти детермінації для залежних змінних як в моделі 3, так і в інших моделях були дуже низькими ($R^2 = 0,013-0,112$).

Отже, розвиток уявлень в психологічній науці про емпатію є неоднозначним та дискусійним, йде від розуміння її як реагування відчуттями на відчуття до афектно-когнітивного процесу розуміння внутрішнього світу іншого в цілому. Сучасний підхід до емпатії як складної інтегральної властивості особистості основний акцент робить на оновленні даної дефініції або диференціації її складових компонентів (у проблемному полі нашого дослідження – основних каналів емпатії).

ЛІТЕРАТУРА

1. *Гаврилова Т.П.* Понятие эмпатии в зарубежной психологии / Т.П.Гаврилова // Вопросы психологии. – 1975. – № 2. – С. 147 – 158.

2. *Гиппенрейтер Ю.Б.* Феномен конгруэнтной эмпатии / Ю.Б.Гиппенрейтер, Т.Д.Карягина, Е.Н. Козлова // Вопросы психологии. – 1993. – № 4. – С. 61-68.

3. *Ильин Е.П.* Психология индивидуальных различий / Е.П.Ильин. – СПб.: Питер, 2004. – 701 с.

4. *Менегетти А.* Психология жизни / А. Менегетти. – СПб.: Питер, 1992. – 567 с.

5. *Орлов А.Б.* Феномены эмпатии и конгруэнтности / А.Б.Орлов, М.А.Хазанова // Вопросы психологии. – 1993. – №5. – С. 68-73.

6. *Goldstein A.P., Michaels G.Y.* Empathy development training, consequences. – New Jersey London, 1985. 287 p.

7. *Merry T.* A guide to the person-centered approach. Loughton: Gale Centre Publications, 1990.

8. *Rogers C. R.* A way of being. Boston: Houghton Mifflin, 1980.

Подано до редакції 18.02.13